

УДК: 101.1:130.2 (575.2) (04)

Жумагулов Токтоке

*б.и.к. , философия илимдеринин кандидаты,
КР УИАнын академик А.А. Алтмышбаев
атындагы Философия институту*

Zhumagulov Toktoke

*senior researcher, candidate of philosophical sciences,
Institute of philosophy, law and socio-political research
named after A Altmyshbaev of the NAS KR*

Кочкорбаева Жыпаргул Ибраимовна
аспирант,

*КР УИАнын академик А.А. Алтмышбаев
атындагы Философия институту*

Kochkorbaeva Zhyrargul Ibraimovna

*graduate student,
Institute of philosophy, law and socio-political research
named after A Altmyshbaev of the NAS KR*

АКАДЕМИК А. АЛТМЫШБАЕВ - ФИЛОСОФИЯ ТАРЫХЫН ИЗИЛДӨӨЧҮ ГУМАНИСТ-ОКУМУШТУУ

Аннотация. Бул макалдаалгачкы философтор өздөрүнө чейинки ойчулдардын, акындардын дүйнө таануучулук жана гуманисттик принциптерин улантуу менен, алар дүйнө жана аны таанып билүүнүн салыштырмалуу экендигин көрсөтүшкөндүгү тууралуу айтылат. Кыргыз элиндеги өткөн учурдун философтору катары Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу жана Молдо Кылыч Шамыркан уулу өздөрүнүн чыгармачылыгындагы философиялык анализдин объекттин түзүп, кыргыздын коомдук жашоосундагы идеологияны бийиктикке алып чыгышкан. Дүйнөлүк улуу философтордун эмгектерин Кыргызстандын улуу ойчулдарынын эмгектери менен жуурулуштуруп, илимий жактан жайылтууда эбегейсиз эмгек кылган улуу окумуштуу А.Алтмышбаевдин кыргыз философиясындагы алган орду тууралуу айтылат.

Негизги сөздөр: *аң-сезим, материализм, идеология, өтмөлүк, метафизика.*

АКАДЕМИК А. АЛТМЫШБАЕВ - УЧЕНЫЙ-ГУМАНИСТ, ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ

Аннотация. В данной статье говорится о том, что ранние философы, продолжая мировоззренческие и гуманистические принципы своих предшественников и поэтов, показали, что мир и его познание относительны. Как философы кыргызского народа прошлого Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу и Молдо Кылыч Шамыркан уулу создали в своем творчестве объект философского анализа и подняли идеологию кыргызской общественной жизни. В ней рассказывается о роли великого ученого А.Алтмышбаева в кыргызской философии, который соединил труды великих философов мира с трудами великих мыслителей Кыргызстана и внес большой вклад в их научное распространение.

Ключевые слова: *сознание, материализм, идеология, приемственность, метафизика.*

ACADEMICIAN A. ALTMYSHBAYEV - HUMANIST SCIENTIST, RESEARCHER OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY

Abstract. This article says that the early philosophers, continuing the worldview and humanistic principles of their predecessors and poets, showed that the world and its knowledge are relative. As the philosophers of the Kyrgyz people of the past, Kalygul Bai uulu, Arstanbek Buylash uulu and Moldo Kylych Shamyrgan uulu created an object of philosophical analysis in their work and raised the ideology of Kyrgyz public life. It tells about the role of the great scientist A. Altmyshbaev in Kyrgyz philosophy, who combined the works of the great philosophers of the world with the works of the great thinkers of Kyrgyzstan and made a great contribution to their scientific dissemination.

Keywords: *consciousness, materialism, ideology, succession.*

Кыргызстанда философиянын илим катарында пайда болушу жөнүндө сөз кылганыбызда, төмөндөгү айрым өзгөчөлүктөрдү баса белгилей кетүү абзел. Совет доорунун алгачкы күндөрүндө элге билим берүү маселеси күндүн талабы экендиги белгиленип, ал улуттук маданиятты жана илимди калыптандырууга өбөлгө түзгөн. Мындайча айтканда, кыргыз жергесинде оозеки маданияттан жазуу маданиятына өтүү процесси жүрө баштаган. Ошону менен бирге билим берүү процесси илимий материализмдин принциптерине таянуу менен ишке аша баштаган.

Ал учурда Кыргызстанда адистеширилген философторду даярдоочу окуу жайлар жок болгондугуна байланыштуу Россиянын жогорку окуу жайлары МГУ, ЛГУ өзгөчө СССР Академиясындагы Философия институтун ж.б. партиялык курстарда атайын адистердин даярдалгандыгын айтсак болот. Бара-бара жергиликтүү элдин өкүлдөрү философияга кызыгуусун, илим-билимге болгон ынтызарлыгын көрсөтүшүп, ар кандай илимдин тармактарынан Кыргызстандан чыккан философ адистердин пайда болушун шарттаган.

Алгач XX кылымдын 20-30-жылдары философиялык ойлорду изилдөөлөрдө Токтогулдун, Тоголок Молдонун, Барпынын жана башка оозеки чыгармачылыктын өкүлдөрүнүн, андан бир аз убакыттан кийин жазма маданиятты жакшы өздөштүрүшкөн Касымдын, Аалынын, Алыкулдун ж. б. чыгармалары камтылат.

Ошентип, Кыргызстанда илимий философиялык иштер Улуу Ата Мекендик согуштан кийин, 50-жылдары жандана

баштайт. Бул көчтүн башында кыргыздын чыгаан уулу Асылбек Алтмышбаев турган. Ал 1949-1950-жылдары СССР Илимдер Академиясынын филиалы болгон Тил жана тарых институтунун мүдүрү, 1950-1952-жылдары ошол филиалдын Президиумунун төрагасынын биринчи орун басары, 1952-1954-жылдары Кыргызстан КПБКнын илим жана маданият бөлүмүнүн башчысы болуп эмгектенген. 1964-жылы философия бөлүмү Философия жана укук институту деп аталган. Бул институтта 1964-1966-жылдары жана 1975-1985-жылдарга чейин мүдүрлүк кызматты аткарып келген. Ал жүз отуздан ашык илимий, илимий-усулдук жана агитация-пропагандао максатындагы макалалардын, жети монографиянын автору.

Революцияга чейин кыргыз элинин коомдук-саясий, социалдык-философиялык маселелерди изилдөөнү баштаган илимпоздор А. Алтмышбаев, А. Давлеткелдиев, М. Жунушовдор болуп эсептелет. Алар «Общественно-политическая и философская мысль в Киргизии» деген темада эң алгачкы философиянын тарыхы боюнча макаланы жазышып, Кыргызстандагы профессионалдык философиянын негиздөөчүлөрүнөн болуп калышкан [1 : 820].

Бул тууралуу XXI кылымдын башында профессор А. И. Нарынбаев авторлордун революцияга чейинки кыргыздардын коомдук философиялык көз караштары, Токтогул, Тоголок Молдонун чыгармаларындагы философиялык ойлор жакшы чагылдырылган, бирок айрым бир маселелердин туура эмес чечилишине жол берилген. Ошол мезгилдин идеялогиясынан

алыс чыга албай, Калыгул, Арстанбек, Молдо Кылычка реакциячыл деген аныктаманы берилгендигин көрсөткөн [2:117].

Жогоруда биз көрсөткөн философ окумуштуулар 50-жылдарда XIX кылымдын аягы XX кылымдын башындагы кыргыздардын коомдук философиясынын тарыхы боюнча бир топ илимий эмгектерди жасашкан. Алардын эмгектеринде Токтогул Сатылганов, Тоголок Молдо, Барпы Алыкулов өндүү акындардын гуманисттик-философиялык көз караштары жана алар жашаган доордогу коомдук-саясий шарттардын өзгөчөлүктөрү ачылып берилген. Философ Ж. Жаныбеков Кыргызстанда коомдук-саясий философиялык ойлордун тарыхын изилдөөнүн өзгөчө объекти катары бөлүнүп чыгышы 1956-жылдары башталган деп эсептеп, буга А. Алтмышбаев, А. Давлеткелдиев, М. Жунушовдордун «Общественно-политическая и философская мысль в Киргизии» деген макаласын мисал катары келтирет. Бул макалада патриархалдык-феодалдык коомдун руханий турмушундагы идеялардын жалпылыгынын тарыхын изилдеп үйрөнүү, илимий философиялык проблематиканы бөлүп чыгаруу жүргүзүлгөндүгүн белгилейт [3 : 4].

Ушуга удаа эле 1957-жылы Илимдер академиясынын «Известия НАН КР» журналына А. Алтмышбаевдин «Из истории развития общественно-политической и философской мысли кыргызского народа конце XIX и начале XX вв.» аттуу макаласы жарыяланат. Мында (автор буга чейинки айрым акындардын философиялык көз караштарынын жакшы жактарын, алгылыктуу традицияларын мурастап алган жана философиядагы муундар аралык өтмөлүктү («приемственность») сактоого аракет кылган). А. Алтмышбаев өзүнүн окутуучуларынын жетишкен ийгиликтерин колдонуу менен бирге жана ага таянып заманчыл-акын, акын-демократтардын алгылыктуу салттарын жана ойлорун андан ары өнүктүрдү.

50-жылдарда кыргыз элинин философиялык ойлорун талдоодо жана баалоодо жеткиликтүү тажрыйбанын жетишсиздигинен ар кандай талаш-тартыштар орун алып келген.

Методологиялык мүнөздөгү мындай кемчиликтер кыргыз элинин руханий тарыхынын өтө аз изилденгени менен да ого бетер тереңдетилген. Жалпысынан ал кездеги адабият таануу негизинен акындардын тар чөйрөсүнүн чыгармачылыгын талдап, башка акындардын чыгармаларынын териштирүүнү газет-журналдардагы сындарга өткөрүп беришкен, анын авторлору көп учурларда талдоонун илимийлигине жана жалпы тыянак чыгарууга аракеттенишкен эмес [3 : 4].

Мына ушул мезгилде ойчулдар Калыгул, Арстанбек, Молдо Кылычтын чыгармачылыгындагы философиялык анализдин объекттин түзүп, кыргыздын коомдук жашоосундагы эки идеологиянын бардыгы белгиленет. Мында феодалдык уруулук ак сөөктөрдүн кызыкчылыгын көздөгөн реакциячыл ойчулдар катары Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу жана Молдо Кылыч Шамыркан уулу аталса, ал эми демократ акындар катары Токтогул Сатылганов жана Тоголок Молдо белгиленет. Заманчыл акындар феодалдык-ак сөөктүк идеологиянын өкүлү катары эсептелип, алар «реакциячыл», «улутчул» деген жалаалар жабылат.

Ал эми Токтогул жана Тоголок Молдо элдик идеологияны алып жүргөн акындар катары аныкталып, алар «демократ акындар» деп эсептелинген. Алгачкы философтор өздөрүнө чейинки ойчулдардын, акындардын дүйнө таануучулук жана гуманисттик принциптерин улантуу менен, алар дүйнө жана аны таанып-билүүнүн салыштырмалуу экендигин көрсөтүүгө аракет кылышкан. Ал эми ойчул акындар болсо, адамдын инсан катары калыптануусундагы материалдык шарттарды аныктоого, алардын санаттарынын калыптанышындагы турмуш-шартын, коомдо алган орду жана ролу тууралуу ой жүгүрткөн. Акындардын чыныгы гуманисттик идеялары өздөрү жашаган тарыхый мезгилдерде прогрессивдүү мүнөзгө ээ болуу менен, патриархалдык-феодалдык мамилелерди алсыздандырууга, адам укуктарын коргоого багытталып, философиянын илим катары калыптануусу үчүн зор роль ойногон.

Кыргыз философиясынын тарыхында А. Алтмышбаевдин эмгектеринде көптөгөн

факты-материалдардын негизинде, кыргыз элинин коомдук аң-сезиминин калыптанышындагы ленинизм идеясынын таасири көтөрүлүп, Кыргызстанда марксизм-ленинизм идеясынын калыптануу процесси менен шайкеш келген элдин демейки аң-сезимден теориялык аң-сезимге өтүү процесси талданат.

Автор монографиялык изилдөөдө феодализмден капитализм стадиясын аттап, дароо эле социализмге өткөн кыргыз элиндеги социалисттик аң-сезимдин калыптаныш жана өнүгүш процесстерине мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү сары эсепке салып, кыргыз элинин коомдук аң-сезимине мүнөздүү бир катар өзгөчөлүктөр коомдун аң-сезиминин демейки, теорияга чейинки мүнөзү так белгиленет.

Табият кубулуштарынын өтө ар түрдүү байланыштарына негизделген теориялык аң-сезимден айырмаланып, демейки аң-сезим өзү менен бирге чектелген, метафизикалык мүнөз алып жүрөт. Бул - демейки аң-сезимге мүнөздүү негизги өзгөчөлүк. Ал эми анын экинчи өзгөчөлүгү болуп, демейки аң-сезим бир учурда туура болсо, экинчи учурда туура эмес болуп калышы мүмкүн. Демейки аң-сезим көпчүлүк учурда кубулуштун гана базасында негизделип, нерселердин маңызына жете бербейт.

Изилдөөчү илимдин жана илимий тажрыйбанын өнүгүүсүнө жараша, аң-сезимдин деңгээли сөзсүз жогорулашын белгилейт. А. Алтмышбаев «теориялык аң-сезим» деген түшүнүктү «социалисттик аң-сезим» деген түшүнүккө синоним түшүнүк катары карап, анын семантикалык, идеялык-нравалык аспектилерине гана кайрылат.

Теориялык аң-сезимдин семантикалык аспекти катары «адамзат аң-сезиминин жашоо жолу болуп эсептелген маданият менен илимдин, искусствонун ар түрдүү

тармактары тарабынан жыйналып-топтолгон учурдагы билимдердин суммасы эсептелет. Ал эми теориялык аң-сезимдин идеялык-нравалык аспекти болуп, советтик адамдардын ар кандай иш-аракеттерине мүнөздүү социалисттик аң-сезимдүүлүктүн кайра жаралуусу болгон, «советтик патриотизм» жана пролетардык интернационализм өндүү категорияларды санаган.

Салт жөнүндө айтсак, ал И. Т. Фроловдун аныктамасында тарыхый калыптанып жана бир муундан кийинки муунга төкпөй-чачпай өткөрүлүп берилген коомдогу идеялар, баалуулуктар жүрүм-турум эрежелери, салт-санаалар, ырым-жырымдар д. у. с. коомдо көп убакытка чейин сакталышын камсыз кыларын белгилесе, аны биз А. Алтмышбаевдин «Очерк истории развития общественно политической и философской мысли в дореволюционной Киргизии» деген эмгегинде: «Кыргыздарда уруунун, уруктун намысы сактоо аскерий адамдар менен эле эмес, ар бир топтун жана ар бир үй-бүлөнүн коргоо милдети катары бааланып, ошондон «Коёнду камыш, эрди намыс өлтүрөт» деген макалдын жаралышын шарттаганын көрсөтүп «Уят - өлүмдөн катуу» экендигин жазып келип, Кыргыздарда байыртан эле «Улууга урмат, кичүүгө ызат көрсөтүү» гуманизмдин талабына жооп бере турган жобо экендигин белгилейт [4 : 35]. Буларды Манас эпосундагы материалдар менен тастыктайт. Хан Манас Кошойду «абаке» деп, Бакайсыз бир да орчундуу чечим албагандыгы да кыргыз элинде кабыл алынган традицияны Манас да бузбаганында.

Жогоруда академик А. Алтмышбаев «Манас» эпосунан келтирген мисалдар объективдүү өтмөлүк (приемственность) жана гуманизмдин талаптарына жооп берет.

Адабияттар

1. Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР. -М., 1956.
2. *Нарынбаев И. А.* Избранные произведения. Возникновение и развитие науки в Кыргызстане. Б., 1999
3. *Жаныбеков Ж.* Кыргыз рухундагы социалдык-философиялык идеялар жана көз караштар. Ош-1996.
4. *Алтмышбаев А.* «Очерк истории развития общественно политической и философской мысли в дореволюционной Киргизии». -Ф., 1985.